نشریه علمی مطالعات تفسیری
سال ۱۴، پاییز ۱۴۰۲، شماره ۵۵
مقاله علمی ـ پژوهشی
صفحات: ۱۵۰ ـ ۱۲۷

Scientific Journal
Commentary Studies
Vol. 14, Autumn 2023, No. 55
Scientific Research Article

متغیّرهای امنیت‌ساز در حکومت اسلامی بر پایه تحلیل محتوای سوره توبه

مهدی جامعی*
علیرضا نوبری**

چکیده

مقتضای جامعیّت و جاودانگی دین اسلام، عنایت به شئونات اساسی زیست بشری ازجمله مسئله امنیت است که به‌طور ویژه در سوره توبه، به آن پرداخته شده است. بازخوانی فضای امنیتی حکومت نبوی و کشف متغیّرهای امنیت‌ساز آن، هدف تحقیق حاضر است که با روش تحلیل محتوای سوره توبه پیگیری شده است. مجموعه‌ای از متغیّرها در دو سطح عمده ملت و دولت حاصل آمد که ۶۵ درصد ناظر به سطح دولت است. طبقه‌بندی متغیرها در سطح دولت به دو محور راهبردهای کلی (۴۰٪) و راهبردهای خاص (۶۰٪) شامل سه حوزه عمده حکمرانی نظیر اقتصاد (۹٪)، ارتباطات (۳۱٪) و دفاع (۶۰٪)، ازجمله یافته‌های تحقیق است. پرداخت همه‌جانبه سوره توبه به همه ابعاد بینشی و کنشی (تئوری و راهبرد)، ملت و دولت، راهبردهای خاص و عامّ، نشان از نگاه جامع آن به مسئله امنیت دارد که انگاره غرض امنیتی آن را اثبات می‌کند. تحقیق حاضر تلاشی تدبری ـ تفسیری در راستای تفسیر ساختاری و فقه حکومتی است که با ارائه الگوی حکمرانی مبتنی بر این متغیّرها می‌تواند سند ارزشمندی جهت تعریف و ارزیابی معیارهای امنیتی در حکومت اسلامی باشد.

واژگان کلیدی

سوره توبه، حکومت اسلامی، امنیت، تحلیل محتوا.

---

*. دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی دانشگاه تهران.
mehdi.jameie@ut.ac.ir

**. استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه تهران. (نویسنده مسئول)
a.nobari@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۲۷
تاریخ پذیرش:۱۴۰۲/۰۹/۱۸

طرح مسئله

امنیت از جمله نیازهای اولیه و زیربنایی بشر است که فقدان آن مانع تامین سایر نیازهای انسان است.[۱] اساسی‌ترین دلیل بر نیازمندی به امنیت به عنوان نیاز پایه، بداهت عقلی است و اظهارنظر مکاتب دراین‌باره، در حقیقت، ارشاد به حکم عقل است. قرآن کریم این دیدگاه مبنایی را تأیید می‌کند چراکه امنیت را نخستین نعمت بهشتیان معرفی کرده و سایر نعمات را مترتّب بر آن دانسته است.[۲] همچنین بر لزوم هدایت افراد در فضایی امن تصریح کرده و هدایتی را ارزشمند می‌داند که در شرایطی کاملاً ایمن صورت گرفته باشد.[۳] نیز، امنیت را اولین خصیصه مهم مدینه فاضله و زیربنای توسعه اقتصادی معرفی کرده است.[۴] علاوه بر این، جامعیّت و جاودانگی قرآن کریم، مقتضی توجّه به همه لوازم هدایت بشر به خصوص مسئله مهم امنیت است که قویاً در هدایت جوامع دخیل است. از آنجا که حکومت‌ها متولّی اصلی تامین امنیت جوامع هستند، سؤال این است که قرآن کریم چه عواملی را جهت ارتقاء امنیت در سطح حکمرانی ارائه داده است و بهترین منبع برای کشف این متغیّرها چیست؟ پاسخ به این سؤال، کمک بزرگی در تدوین الگوی امنیت حکومت اسلامی خواهد بود و از این منظر ضرورت نیز دارد.

مقاله حاضر با این فرضیه که مقارنت نزول سوره توبه با اوج حکومت نبوی و جایگاه راهبردی امنیت در آن، موجب پرداخت ویژه آن سوره به موضوع امنیت شده است کار تحقیق را پیش برده و جهت سنجش این فرضیه، از تحلیل محتوای سوره توبه بهره برده است. منطق انتخاب سوره توبه، شواهد استواری است که برای حاکم بودن فضای امنیت در این سوره وجود دارد. طرح مفاهیم امنیتی متعدد، بیان تخلفات سنگین امنیتی که موجب شدت لحن بی‌سابقه آیات و بیان کیفرهایی نظیر محرومیت ابدی از غفران الهی[۵] و تحریم‌های اجتماعی سنگین[۶] شده است، همچنین، تقارن نزول سوره توبه با گستره وسیع حکومت نبوی در سال‌های پایانی در شبه جزیره عربستان[۷] و مواجهه با انواع گروه‌های تهدید امنیت نظیر: کافران، مشرکان، منافقان، مؤمنان متساهل و ... که بیان الزامات امنیتی در این سوره را موجب شده است، همه از جمله این شواهد است.

---

۱. اتکینسون و هیلگارد، ***زمینه روان‌شناسی***، ج ۲، ص ۶۸۳.
۲. دخان / ۵۲ ـ ۵۱.
۳. توبه / ۶.
۴. نحل / ۱۱۲.
۵. توبه / ۸۰.
۶. توبه / ۱۱۸.

7. Hefner, ***The New Cambridge History of Islam***, p 189.

پیشینه پژوهش مشحون از پژوهش‌های خرد و کلان در حوزه امنیت است که غالباً خاستگاه اصلی آنها رشته علوم سیاسی بوده است، اما اهتمام پژوهشگران الهیاتی نیز در راستای کشف و تعریف بنیان‌های وحیانی امنیت، قابل توجه است که بعضاً به ارائه رهیافت‌های میان‌رشته‌ای انجامیده است.

لکزایی در تلاشی با عنوان مکتب «امنیت متعالیه» با رویکرد نظریه‌پردازی و روش استنباطی ـ استنادی به تبیین نظریه اسلامی امنیت و ویژگی‌های آن نظیر مفهوم، سطوح، ابعاد، مرجع، روش‌های تحصیل و ... پرداخته است.[۱] خسروی در کتاب ***امنیت در قرآن؛ رویکردی تفسیری تبیینی*** نگاهی کلی و اجمالی به مبانی نظری امنیت، آشنایی با ابعاد و ویژگی‌ها و مؤلفه‌های آن در قرآن کریم داشته است.[۲] عزیزان در کتاب ***امنیت در قرآن و سنت*** با رویکرد تاریخی و حدیثی، طیف وسیعی از مدخل‌های امنیت را بررسی کرده است.[۳] هاشمیان‌فرد در کتاب ***امنیت در اسلام*** نقش، اهمیت و جایگاه مفهوم امنیت در اسلام را تبیین کرده است.[۴] اخوان کاظمی در مقاله «امنیت و ابعاد آن در قرآن کریم» ضمن تبیین اهمیت امنیت در قرآن، به ارائه ابعاد گوناگون امنیت نظیر: امنیت فردی ـ اجتماعی، سیاسی ـ نظامی و اقتصادی پرداخته است.[۵] کاویانی نیز در مقاله «امنیت ملی در قرآن کریم» ایجاد امنیت را مبتنی بر دفع تهدیدهای پنجگانهٔ نظامی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی دانسته و معتقد است تهدیدهایی که نفی آنها در قرآن برای تحقق امنیت ملی در عصر نزول مورد توجه قرار گرفته، فقط تهدیدهای اجتماعی و اقتصادی است.[۶] با این همه، این تلاش‌ها غالباً در راستای بسط و تبیین مفهوم امنیت و فارغ از جنبه عملیاتی در عرصه حکمرانی بوده و صرفاً به بیان بنیادهای نظری امنیت در اسلام پرداخته‌اند. گزینش آیات بدون ملاک نمونه‌گیری صریح و پیراستن آنها از متغیرهای متنی و فرامتنی دخیل در فهم، عدم به‌کارگیری روش تحقیق معتبر و پایا از دیگر کاستی‌ها است که گاهی موجب استنتاج‌های سوگیرانه شده است. امتیاز روش شناختی، داشتن ملاک نمونه‌گیری و لحاظ همه متغیرهای مفهومی متنی و فرامتنی دخیل در فهم مقصود آیه (بستر تاریخی نزول، شان و سبب نزول، سیاق، باهم‌آیی، تقابل واژگانی و ...) از جمله امتیازهای اثر حاضر است.

روش پژوهش

تحلیل محتوا روشی در تحقیق است که ضمن بررسی فراوانی‌های موجود در منبع تحلیل، با هدف کشف

---

۱. لک‌زایی، ***امنیت متعالیه***.
۲. خسروی، ***امنیت در قرآن: رویکردی تفسیری تبیینی***.
۳. عزیزان، ***امنیت در قرآن و سنت***.
۴. هاشمیان‌فرد، ***امنیت در اسلام***.
۵. اخوان کاظمی، ***امنیت و ابعاد آن در قرآن کریم***، ص ۱۱.
۶. کاویانی، ***امنیت ملی در قرآن کریم***، ص ۳۷۵.

معانی نهان متن، لایه‌های زیرین معنایی را می‌کاود و بر پایه معناداری فراوانی‌ها استوار است. در این روش، بسامد، جایگاه و ارتباط واژگان در جمله، لحن و سیاق، از جمله مهم‌ترین منابع کشف پیام هستند. لورنس باردن بر این باور است که «تحلیل محتوا در حقیقت فن پژوهش عینی، اصولی و کمّی به منظور تفسیر و تحلیل محتوا است و تفکر بنیادی تحلیل محتوا عبارت است از قرار دادن اجزای یک متن (کلمات، جملات، پاراگراف‌ها و مانند آن بر حسب واحدهایی که انتخاب می‌شوند) درمقولاتی که از پیش تعیین شده‌اند».[1] در پژوهش حاضر، متن سوره توبه به عنوان نمونه انتخاب گردید و بر پایه واحد تحلیل مضمون، در جدول تحلیل[2] جای‌گذاری شد. در اولین گام، با تدقیق در رویکرد گزاره، جهت‌گیری کلی آن مشخص شده و در ستون «جهت‌گیری» ثبت شد. با توجه به هدف تحقیق، تنها آن دسته از گزاره‌هایی که به بیان عوامل مؤثر در امنیت پرداخته‌اند، مورد تحلیل قرار گرفته و سایر جهت‌گیری‌ها (بیان عوامل تهدید امنیت و اقدامات مقابله با تهدید) از روند تحقیق خارج شدند. منظور از جهت‌گیری، نوع رویکرد و پرداخت گزاره به مسئله امنیت است. ستون موضوع اصلی بیانگر معانی کلی و ظاهری گزاره و ستون موضوع فرعی نیز بیانگر معانی نهان متن و مبنای تحلیل کیفی است که با تعمق و بهره‌گیری از تفاسیری چون ***المیزان*** و ***مجمع البیان***، شأن نزول، فضای نزول، عوامل درون‌متنی نظیر: لحن و سیاق، باهم‌آیی، تقابل واژگانی و... استنباط شده است. استخراج مقولات نیز، با توجه به معانی پنهان متن است که وظیفه طبقه‌بندی موضوعات فرعی را جهت انجام هرچه دقیق‌تر تحلیل‌های کیفی، به عهده دارند. ستون ملاحظات هم جهت درج هرگونه نکته‌ای که در فهم و استنتاج از گزاره می‌توانست مفید باشد، در نظر گرفته شد. در ادامه، با ارائه تحلیل‌های کمّی و کیفی و استنتاج نهایی، امر تحقیق ادامه یافت.

جدول ۱. نمونه جدول تحلیل

کد گزاره	۲۴
متن گزاره	فَمَا ٱستَقَٰمُواْ لَكُم فَٱستَقِيمُواْ لَهُم.
جهت‌گیری کلی	متغیر موثر
موضوع اصلی	التزام به عهد
موضوع فرعی	التزام دوسویه
مقوله	مناسبات و روابط
ملاحظات	التزام یک جانبه به معاهدات، وجهی ندارد.

۱. باردن، ***تحلیل محتوا***، ص ۲۹.
۲. نرم‌افزار Excel.

یافته‌های پژوهش

جهت‌های ایجابی، سلبی یا بیان نوع اقدام مقابله با تهدیدات امنیت، جهت‌گیری‌هایی هستند که گزاره‌های دخیل در تحقیق پیش گرفته‌اند. طبقه‌بندی مضامین در جهت‌گیری‌های سه‌گانه بر اساس ظهور بدوی هر گزاره و پیام نهان آن، در کنار شواهدی چون شأن نزول، سیاق و ... انجام شده است که بیشترین بسامد را بیان متغیرهای موثر در ارتقاء امنیت به خود اختصاص داده است.

نمودار ۱. فراوانی جهت‌گیری‌های کلی

طبقه‌بندی گزاره‌ها بر اساس جهت‌گیری‌های سه‌گانه، سهولت تدقیق و تحقیق به صورت متمرکز روی گزاره‌های مشتمل بر متغیرهای موثر در امنیت را فراهم آورده است. بدین‌ترتیب، همه شواهد متنی و فرامتنی در کشف و استنباط متغیرها لحاظ گردید و حاصل آن، إحصاء متغیرها ذیل دو طبقه «در سطح ملت» و «در سطح دولت» است:

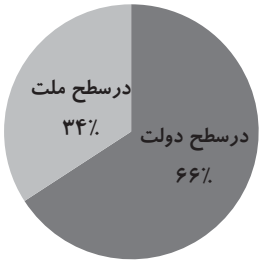

نمودار ۲. فراوانی سطوح متغیرها

روش تحلیل محتوا بر این مبنا استوار است که فراوانی‌ها در تحلیل کمّی معنادار است. به همین دلیل، تحلیل کمّی راه ورود به تحلیل کیفی است. طبقه‌بندی متغیرها در مقولات مستخرج از متن، زمینه را برای تحلیل کیفی فراهم آورده است. با تحلیل داده‌های تحقیق و بر اساس رویکرد گزاره‌ها، دو طبقه ناظر به ملت و ناظر به دولت حاصل آمد که بیانگر پرداخت جامع سوره توبه به ارکان اساسی حکمرانی است؛ چراکه دولت و ملت دو رکن اساسی در هر حکومت است و مفهوم‌سازی حکومت بدون آن دو بی‌معنا است.

الف) متغیرهای در سطح ملت

متغیرهایی که کاربست آنها از سوی افراد و آحاد حکومت اسلامی مورد مطالبه است و در صورت انجام، به ارتقاء امنیت می‌انجامد:

۱. متغیرهای بینشی

قانون و قانون‌گذار، دو بعد اساسی هر طرح عملیاتی است. در برنامه حکمرانی الهی، این ابعاد بر دین (قانون) و خدا (شارع) تطبیق می‌یابد. نحوه تعامل ملت‌ها نیز ـ به عنوان جامعه هدف تقنین ـ با این ابعاد، ضامن اجرایی شدن یا نشدن قوانین است. به تعبیر دیگر، تمکین جوامع از قوانین، مبتنی بر پذیرش ایدئولوژیک هریک از این دو بُعد است. در این میان، پذیرش معرفت‌شناسانه تعیین‌کننده است. رفتار انسان حاصل تعامل دو عنصر بینش و گرایش در وجود اوست به‌گونه‌ای‌که همه افعال اختیاری بشر از بینش‌ها و گرایش‌ها در نهاد او منبعث گشته و به کنش می‌انجامد.[۱] این نقش زیربنایی بینش در تنظیم تمایلات و رفتارهای انسان، علت عمده بینش‌سازی‌های ادیان است. طرح مفاهیم امنیت‌آفرین که از جانب دین مطرح گشته است، در ساحت بینشی انسان جای می‌گیرد؛ جهان‌بینی وی را شکل داده و عملکرد دینی او را بنا می‌نهد. کاربست این بینش‌ها در فتوحاتی که به ظاهر به لحاظ اصول نظامی، مسلمانان را محکوم به شکست می‌دانستند، نقشی مؤثر در پیروزی سپاه اسلام داشته است.[۲] بنابراین هر کنش هدفمندی مسبوق به بینش است.

بینش‌سازی‌های سوره توبه نیز درباره ابعاد دوگانه، تحت عناوین بینش توحیدی (شارع) و دین‌باوری (قانون)، با فراوانی ۵۵٪ در این قسمت طبقه‌بندی و توصیف شده است. بیان لزوم استقرار دین حق، معرفی و امنیت‌آفرین بودن آن، سه محور بینش‌سازی‌های این سوره درباره دین است که از ارتباط منطقی و برهانی میان این آیات حاصل می‌شود:

۱. دین حق باید در جامعه حاکم باشد:

«قَاتِلُوا الَّذِينَ ... وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ ...».[۳] «من» در این آیه بیانیه است نه تبعیضیه.[۴] بدین‌جهت، آیه شریفه، اهل کتاب را به عنوان یک کل درنظر گرفته و همچون مشرکان، تکلیف مسلمانان را قتال با آنان می‌داند مگر در صورتی که به عنوان یک اقلیت، به حکومت دین حق سرسپاری کامل داشته باشند و جزیه دهند.

---

۱. جامعی، ***شبکه‌های اجتماعی و اقدامات بینش‌ساز***، ص ۱۹.
۲. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۷، ص ۱۸۸.
۳. توبه / ۲۹.
۴. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۹، ص ۲۳۷.

۲. دین حق، اسلام است که خداوند اراده کرده آن را بر همه ادیان و آئین‌ها تفوّق بخشد:

«أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ ...».[۱] منظور از رسول در این آیه، پیامبر اسلامﷺ و مراد از دین حق، دین اسلام است.[۲] همچنین، مراد از «لیظهره» برتری و غلبه همه‌جانبه دین اسلام بر سایر ادیان است، چه غلبه منطقی و استدلالی و چه غلبه قدرت و حکمرانی.[۳]

۳. تفوّق به جهت امنیت‌آفرینی اسلام است:

«... ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ ...».[۴] آیه در صدد بیان چهار ماه حرام قمری است و عبارت: «ذلِكَ الدِّينُ» به این حکم الهی اشاره دارد چراکه واژه دین، هم به مجموع دستورات الهی و هم به فرد فرد آن اطلاق می‌شود. واژه «الْقَيِّمُ» نیز یعنی قائم به ایفای منافع و مصالح اجتماع: «والقیّم هو القائم بمصلحة الناس المهیمن علی إدارة أمور حیاتهم و حفظ شئونها».[۵] بنابراین، مراد از عبارت: «ذلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ» آن است که فلسفه تشریع این حکم، جهت برقراری امنیت و مصالح اجتماع است. با این حال، لزومی ندارد که واژه دین را در این آیه، منحصر به این حکم خاص بدانیم. چه آنکه، مجموعه دین اسلام قائم به مصالح و منافع اجتماع است. پس، تنها دین اسلام است که قائم به مصالح و منافع اجتماع بوده و بر ایفای امنیت، قادر است.

در جوامع دینی به دلیل وجود متغیرهای کنترل‌کننده متعدد، ایفای امنیت در قیاس با جوامع سکولار، زحمت کمتری دارد. «جامعه برآمده از گفتمان دینی مقید و ملتزم به اصول ثابت و ارزش‌های عالی است که هرکدام از آنها در تولید شاخص‌های امنیت داخلی نظیر ثبات، اقتدار، انضباط و کارآمدی موثر می‌باشند. دین بستر و زمینه امنیت داخلی درون‌زا و جامعه پرورده را سامان می‌دهد».[۶] دین با ارائه متغیرهای امنیت‌آفرینی چون عدالت، قصاص، ایثار، شجاعت، شهادت، جهاد و ... امنیت‌آفرینی می‌کند؛ مثلاً تأکید دین بر عدالت به دلیل نقش بازدارندگی آن در ارتکاب جرائم است. از طرفی نیز عدالت مساوی با ایفاء حقوق است که غایت اصلی آن، حفظ امنیت است.[۷] از طرفی نیز، هر یک از احکام دین، به نحوی در برقراری بُعدی از ابعاد امنیت، نقش دارد. احکام عبادی (نماز، روزه و ...) در استقرار امنیت روانی، احکام اجتماعی (حجاب، احکام همسایه و ...) در امنیت اجتماعی، احکام تغذیه و ورزش در امنیت جسمانی، و نیز احکام

---

۱. توبه / ۳۳.
۲. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۹، ص ۲۴۸.
۳. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۷، ص ۳۷۱.
۴. توبه / ۳۶.
۵. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۹، ص ۲۶۸.
۶. شفیعی‌نیا و رئیسی دهکردی، ***نقش دین در امنیت داخلی، امنیت ملی***، ص ۵۲.
۷. نیکزاد، ***دین و امنیت***، ص ۱۰.

نظامی و حکومتی در برقراری امنیت سیاسی موثرند. بنابراین، ماهیت دین، ماهیتی امنیت‌آفرین است.

بینش‌سازی‌های این سوره درباره شارع و قانون‌گذار نیز تحت عنوان بینش‌های توحیدی طبقه‌بندی شده و متشکل از دو محور صفات الهی و خدامحوری در قبال عملکرد جامعه دینی است که با فراوانی ۲۸ مورد، بیشترین بسامد را در این بخش دارد. عدل، علم، قدرت، توحید افعالی، توحید رازقیت و ... از جمله «صفات الهی» و توکل، معامله با خدا، اخلاص، معادباوری، تبرّی و رضوان‌طلبی الهی از جمله «خدامحوری» است. از آنجا که فراوانی‌ها در تحلیل محتوا معنادار است، این تفاضل بسامد، بیانگر اهمیت بُعد قانون‌گذار در ابعاد پیش‌گفته است چراکه اغلب، پذیرش مصدر قانون به تنهایی، تمکین را به دنبال دارد.

جدول ۲. نمونه متغیرهای بینشی در سطح ملت

متغیر	فراوانی	نمونه	موضوع فرعی
بینش توحیدی	۲۸	وَٱعلَمُواْ أَنَّكُم غَيرُ مُعجِزِي ٱللَّهِ. (۲)	قدرت الهی
دین‌باوری	۳	هُوَ ٱلَّذِي أَرسَلَ رَسُولَهُ بِالهُدَي وَ دِينِ ٱلحَقِّ. (۳۳)	اسلام؛ دین حق

۲. متغیرهای کنشی

میزان امنیت در جامعه قویا با کنش‌وری اجتماعی و سیاسی افراد، هم‌بسته است. افزون بر این، قرآن کریم، به روشنی بر نقش عملکرد دینی افراد در برقراری امنیت تأکید کرده و عدم تمکین از دین را موجب سلب امنیت می‌داند.[۱]

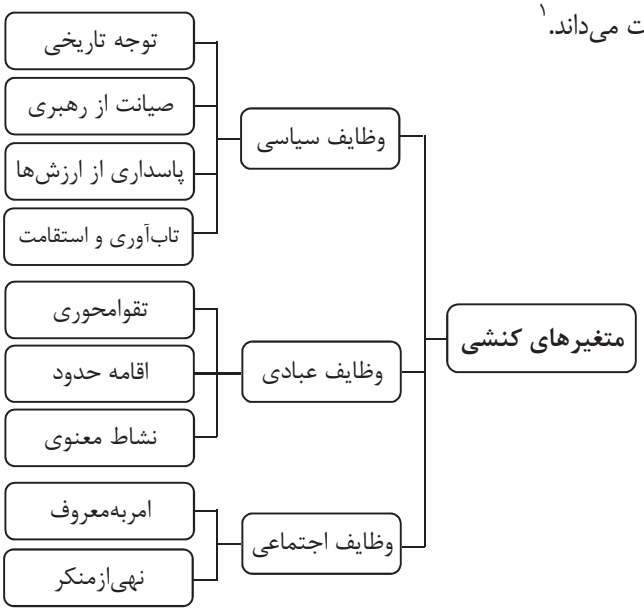

نمودار ۳. مدل ذهنی متغیرهای کنشی در سطح ملت

۱. نحل / ۱۱۲.

به‌طور حتم، تعریف وظایف و خط مشی اعضاء، از بایسته‌های اولیه در هر سازمان و تشکل است که بدون آن وصول به اغراض سازمانی میسور نخواهد بود. تعیین وظایف حاکمیت و مردم نیز، با توجه به اصول و ارزش‌های مقبول ملت‌ها صورت گرفته و نظام‌های حاکمیتی مختلفی نظیر مردم سالار، سکولار، کمونیسم و ... را شکل می‌دهد. حکومت اسلامی هم مانند همه نظام‌های حکمرانی، شرح وظایفی دارد که از منابع اسلامی استنباط می‌شود و آنچه در این اثر به عنوان وظایف عملکردی تحقیق شده است، تنها بخشی از آن وظایف است که در فضای نزول سوره توبه و مطابق با ضرورت‌های سیاسی جامعه آن روز و به عنوان الزامات ارتقاء امنیت، نازل شده است. این وظایف، در سه محور: سیاسی، عبادی و اجتماعی با فراوانی ۴۵٪ طبقه‌بندی شده است. افزون بر آن، بخشی از آنها ناظر به وظایف حاکمیت و بخشی ناظر به وظایف جامعه و به خصوص نیروی انسانی حکومت است.

جدول ۳. نمونه متغیرهای کنشی در سطح ملت

متغیر	فراوانی	نمونه
وظایف سیاسی	۱۲	ٱتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ ٱلعُسرَةِ ... . (۱۱۷)
وظایف عبادی	۱۰	وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ ... . (۷۱)
وظایف اجتماعی	۳	يَأمُرُونَ بِٱلمَعرُوفِ وَيَنهَونَ عَنِ ٱلمُنكَرِ ... . (۷۱)

ب) در سطح دولت

متغیرهایی که کاربست آنها از سوی حکومت اسلامی مورد مطالبه است و در صورت انجام، به ارتقاء امنیت می‌انجامد:

۱. متغیرهای راهبردی خاص

متغیرهای راهبردی، سیاست‌هایی است برای رسیدن به اهداف بلندمدت و حیاتی که از تصمیم‌ها، برنامه‌ها و قواعد مرتبط ساختن اقدامات به یکدیگر برای رسیدن به هدف تشکیل شده است.[۱] با دسته‌بندی و لحاظ متغیرهای همخوان، مقولاتی جهت سهولت مطالعه و ارزیابی آماری تنظیم شد که از این میان، بیان متغیرهای راهبردی خاص بیشترین بسامد وقوع را دارد. این طبقه‌بندی، با گویا و واقعی‌تر کردن تحلیل کمّی، نتایج تحلیل را دچار تغییر کرده و موجب استنتاج بهتر می‌شود. تفکیک میان فراوانی فردی و تجمّعی عامل مهمی در صحّت استنتاج است و هر یک از آن دو اطلاعات مهمی در اختیار می‌گذارد؛ مثلاً فراوانی فردی متغیر «بینش توحیدی» با ۲۸ بسامد (بیشترین بسامد)، اطلاعاتی به دست

۱. غفاریان، ***استراتژی اثربخش***، ص ۴۷.

می‌دهد که با اطلاعات حاصل از فراوانی تجمّعی «متغیرهای راهبـردی خـاص» بـا ۶۰ بسـامد، متفـاوت است و بیانگر پرداخت ویژه سوره به آن راهبردها است. این تفاوت کمّی به دلیل فراوانی تجمّعـی مقولـه «متغیرهای راهبردی خاص» است که متغیرهای همخوان بیشتری را شامل شده است.

نمودار ٤. فراوانی طبقات متغیرهای راهبردی

منظور از متغیرهای راهبردی خاص، متغیرهای راهبردی است که به عرصه‌های کلان حکمرانی نظیر اقتصاد، ارتباطات و حوزه دفاعی ناظر است و فراوانی آنها در داده‌ها تحقیق به شرح ذیل است:

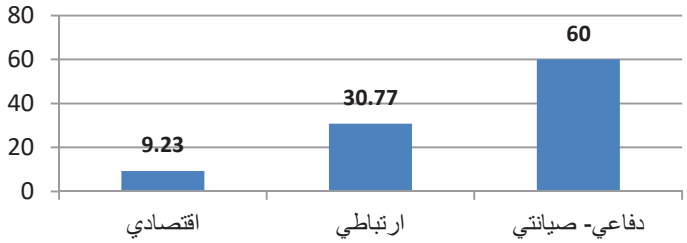

نمودار ۵. درصد فراوانی راهبردهای خاص

یک. متغیرهای اقتصادی

عنصر اقتصاد، یکی از ارکان اساسی اقتدار سیاسی دولت‌هاست که در ترسیم جامعـه‌ای امـن و حکـومتی امنیت‌ساز نیز، سهم عمده‌ای دارد. نقش زیربنایی توفیقات اقتصادی در مقبولیت داخلـی و اقتـدار خـارجی دولت‌ها و به تبع آن، ایفای امنیت در همه ابعاد اجتماعی، روانی، غـذایی و ... موجـب شـده تـا در فراینـد ارزیابی قدرت‌های سیاسی و ارائه ملاک‌های حکمرانی متعالی، بیش از سایر عناصـر بـه آن توجـه شـود. امروزه بعد اقتصادی، مهم‌ترین ملاک ارتقاء یا تهدید امنیت است.[۱]

سوره توبه در سه محور و با فراوانی ۶ مورد، به عناصر اقتصادی موثر در ارتقاء امنیت پرداخته است که به توضیح دو مورد مهم بسنده می‌شود:

---

۱. لطفیان، ***پیامدهای امنیتی فساد اقتصادی ـ سیاسی در کشورهای در حال توسعه***، ص ۱۸۸.

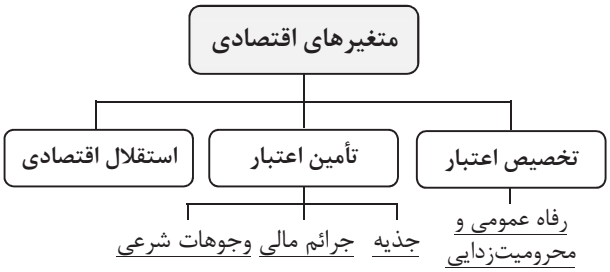

نمودار ۶. مدل ذهنی متغیرهای اقتصادی

رفاه عمومی و محرومیت‌زدایی

مسائل اقتصادی مطرح در این سوره تابع غرض کلی سوره بوده و از آن جهت بیان شده‌اند که در ایفای امنیت دخالت دارند. آیه «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ ...»[1] هشت مورد از مصارف زکات را بیان کرده است که همه آنها جنبه معیشتی دارد. بیان این صنوف به عنوان اقشار ضعیف جامعه به جهت نقش آنها در تهدید امنیت است که رسیدگی به این موارد، به صورت مستقیم در تامین امنیت حکومت نقش دارد.

فقر و محرومیت، مهمترین خاستگاه شرارت و عامل جدی تهدید امنیت است. احادیث فراوان از جمله: «كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرا»[2] و همچنین آمایش‌های اجتماعی و پژوهش‌های جامعه‌شناختی به نقش مبنایی فقر در تهدید امنیت اذعان دارند تا جایی که امروزه فقر مهمترین بستر تروریسم جهانی است.[3]

عبارت «وَ الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ» نیز قرینه‌ای است برای اینکه غرض آیه، بیان تأثیر مصارف هشتگانه در ایفای امنیت است. بیان این عبارت در رتبه چهارم مصارف زکات و در کنار مصارفی که عوایدش به صورت مستقیم ناظر به افراد ضعیف جامعه است حکایت از انتفاع مستقیم جامعه از تألیف قلوب مخالفان دارد. اهمیت عنصر تالیف قلوب و نقش منیع آن در تامین امنیت جامعه موجب شده است که تخصیص اعتبار از محل زکات ـ که از مهم‌ترین وجوهات شرعیه است ـ نه تنها جایز، بلکه به تصریح (فریضه من الله) در آیه شریفه، واجب دانسته شود؛ چراکه تالیف قلوب، متغیری قدرتمند در دفع تهدید و حتی تبدیل تهدید به فرصت و جذب نیروی انسانی است و کاربست آن از معیارهای حکمرانی الهی می‌باشد.

رویکرد محرومیّت‌زدایی و رسیدگی به محرومان و اقشار آسیب‌پذیر جامعه و نیز، تخصیص هوشمندانه

---

۱. توبه / ۶۰.

۲. کلینی، ***الکافی***، ج ۲، ص ۳۰۷.

۳. شریفی، ***فقر؛ تهدید امنیت بین‌المللی در قرن ۲۱***، ص ۲۳۱.

و توزیع عادلانه منابع مالی با هدف گشایش اقتصادی برای اقشار از پیش طبقه‌بندی شده از مهم‌ترین عوامل گذار از این تهدید است.

اقتصاد درون‌زا و مستقل

وابستگی خارجی اقتصاد یک حکومت، با میزان امنیت در اجتماع، همبستگی معکوس دارد و کاستن از شدت این وابستگی، از مهم‌ترین عوامل امنیت‌ساز است. استقلال، از جمله مؤلفه‌های دورن‌زایی اقتصاد است که البته این استقلال به‌معنای انحصار نیست بلکه مشخصه پویایی یک نظام اقتصادی، درون‌زایی و برون‌گرایی آن است.[۱] اطلاق عموماتی نظیر: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ»[۲] به جهت ایفاء امنیت، بر لزوم تفوّق همه جانبه بر جبهه مخالف تأکید دارد که لازمه تحقق این امر در حوزه اقتصاد، درون‌زایی و برون‌گرایی آن است.

در سوره توبه نیز، آیه: «... إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ ...»[۳] بر لزوم استقرار نظام مالی و درآمدی مؤمنان بر پایه اشتراک ایمانی و کنترل روابط تجاری با خارج از حوزه ایمان تأکید دارد. پر واضح است که تحدید روابط اقتصادی به قلمرو حکومت اسلامی و قطع کامل ارتباط با اقتصاد جهانی به‌طور مطلق، هیچ توجیهی ندارد و آنچه از آیه مستفاد است، لزوم پایه‌ریزی اقتصاد درون‌زا و مستقل و تکیه بر توان و ظرفیت‌های داخلی، به جهت ارتقاء امنیت اقتصادی است. دقت نظر در سایر آیات ناظر به روابط میان جبهه اسلام و کفر، به‌خصوص آیه نفی سبیل[۴] که با توجه به اطلاقش، هرگونه سلطه کفار بر مسلمین از جمله سلطه اقتصادی را منتفی می‌داند، موجب درک بهتر پیام آیه مبنی بر اهمیت اقتصاد درون‌زا می‌شود.

تئوری رشد درون‌زا قائل است که رشد اقتصادی، از درون یک کشور و سیستم تحقق می‌یابد.[۵] طبق فضای نزول آیه، صدور حکم منع ورود مشرکان به مسجد الحرام، طی فرایندی منظم، مرکز کنترل خارجی اقتصاد جامعه را به درون منتقل کرد و زمینه‌ساز ایجاد امنیت در سطوح مختلف و ایجاد نظام اقتصادی مستقل در جامعه اسلامی شد؛ چراکه در پی این ممنوعیت، چنین تصور می‌شد که بازارهای مالی مکه که تاکنون وابسته به مشرکان بود در معرض تهدید قرار گیرد اما عبارت: «فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» از ایجاد اقتصاد آزاد و مستقل در آینده نزدیک خبر می‌دهد. با ایجاد امنیت اعتقادی و گرویدن

---

۱. فیضی و همکاران، ***شناسایی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی با رویکرد دلفی فازی***، ص ۱۹۵.
۲. انفال / ۶۰
۳. توبه / ۲۸.
۴. نساء / ۱۴۱
۵. الفتی و بابایی، ***بررسی مدل رشد درون‌زا در اقتصاد ایران***، ص ۱۷۲.

مشرکان به دین اسلام، زمینه امنیت اجتماعی در مکه نیز فراهم آمد، مراسم حج با شکوه هرچه تمام‌تر برگزار شد و به دنبال این رونق، بازارهای مکه به بزرگترین کانون اقتصادی مسلمانان تبدیل گشت.

بنابراین اولاً، بهره‌مندی از نظام اقتصادی مستقل، فضیلتی است که در این آیه مورد تأکید بوده و از بایسته‌های ارتقاء سطوح امنیت در جامعه اسلامی دانسته شده است. ثانیاً، میان امنیت و اقتصاد همبستگی و ارتباط دوسویه برقرار است؛[1] چنانچه در این آیه، امنیت اعتقادی موجب امنیت اجتماعی و امنیت اجتماعی موجب امنیت اقتصادی بوده است. تقدیم رتبی امنیت بر مواهب اقتصادی در دیگر آیات[2] به نقش بنیادین امنیت در توسعه اقتصادی اشاره دارد. امنیت پایدار موجب جذب سرمایه از طریق رونق گردشگری، سرمایه‌گذاری‌های کلان و رونق صنایع مختلف می‌شود. در مقابل، در مناطقی که یک‌دستی و امنیت اعتقادی حاصل نیست از جمله نواحی مرزی کشور، زمینه برای انحرافات اعتقادی و فعالیت‌های تروریستی و گروهکی فراهم است و این مهم‌ترین تهدید اقتصاد در آن مناطق است. از طرفی، امنیت اقتصادی نیز بر امنیت اعتقادی و اجتماعی موثر است، چنانچه از احادیث[3] بر می‌آید.

اخذ جرائم مالی از افراد و اخذ جزیه از اهل کتاب در برابر ارائه خدمات دولتی به آنها، از دیگر متغیرهای اقتصادی موثر در ارتقاء امنیت است که به جهت تأثیر آنها در ایجاد بازدارندگی از وقوع جرائم و تهدیدها، تشریع شده است. اخذ جزیه، متغیری اقتصادی است که حکومت اسلامی به وسیله آن، دفع تهدید کرده است؛ چراکه محروم کردن اهل کتاب از خدمات دولتی و اخراج آنها از سرزمین اسلامی، آنها را به خطری بالقوه برای امنیت ملی تبدیل کرده و نوعی دشمن‌تراشی است. در مقابل، امان دادن آنان در قبال اخذ جزیه، مزایای بیشتری از جمله اعمال کنترل و نظارت بیشتر حکومت بر آنان را در پی دارد.

اخذ وجوهات شرعی واجب نیز به جهت تقویت منابع مالی حکومت و توان اداره شئون حکمرانی ضرورت دارد که در منظومه امنیتی این سوره، مغفول نمانده است.

جدول ٤. نمونه متغیرهای اقتصادی

متغیر	فراوانی	نمونه
محرومیت‌زدایی	۱	إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلفُقَرَاءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ ... (۶۰)
وجوهات شرعی	۲	وَيُؤۡتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ ... . (۷۱)
جزیه	۱	حَتَّىٰ يُعۡطُواْ ٱلۡجِزۡيَةَ ... . (۲۹)
استقلال اقتصادی	۱	فَسَوۡفَ يُغۡنِيكُمُ ... . (۲۸)
جریمه مالی	۱	خُذ مِن أَموَٰلِهِم صَدَقَة تُطَهِّرُهُم وَتُزَكِّيهِم بِهَا ... . (۱۰۳)

1. Azar & Moon, ***National Security in the Third World***, p 257.

۲. بقره / ۱۲۶.

۳. کلینی، ***الکافی***، ج ۲، ص ۳۰۷.

دو. متغیرهای ارتباطی

یک حکومت در صورتی می‌تواند امنیت درونی و برونی مرزهای خویش را تأمین نماید که اولاً در برقراری و حفظ روابط و مناسبات درون کشور بکوشد و در سیاست‌گذاری‌ها رویه‌ای اتخاذ کند که به اتحاد و انسجام هرچه بیشتر ملت بیانجامد.[۱] ثانیاً مناسبات و معاهدات بین‌المللی را با متحدین خود محترم شمرده و نیز در جهت گسترش و تحکیم این روابط برآید.[۲]

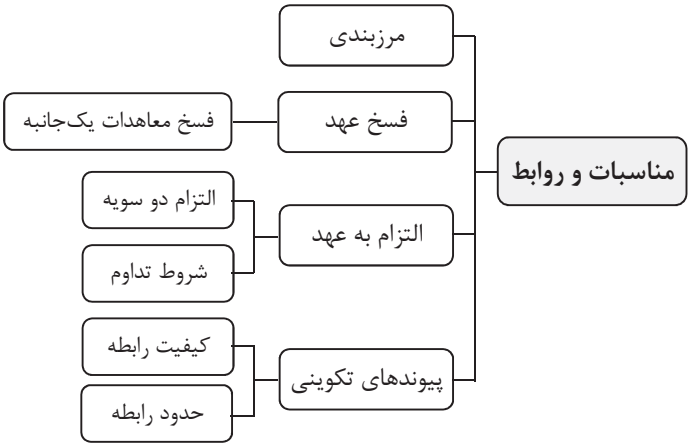

نمودار ۷. مدل ذهنی متغیرهای ارتباطی

در آیه: «كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلاًّ وَلا ذِمَّةً»[۳] مذمتی برای مشرکان مطرح شده است؛ بدان جهت که ایشان در صورت غلبه بر مسلمانان هیچ‌گونه عهد و میثاقی را محترم نمی‌دانند؛ چه میثاق‌های تکوینی نظیر: خویشاوندی، ملیت، نژاد، جنسیت و ... و چه میثاق‌های قراردادی مانند: معاهدات و پیمان‌ها. کلمه «إلّ» در آیه شریفه، به‌معنای هرگونه میثاق تکوینی است.[۴]

این آیه متضمن دو پیام امنیتی است:

اول اینکه، هرگاه به عهدشکنی و لاقیدی دشمن یقین حاصل شد باید معاهده پیشین از جانب حکومت فسخ شود و علاوه بر آن اقدامات پیشتازانه در دفع تهدیدات احتمالی صورت گیرد.[۵] با توجه به عبارت شرطی «وَإِنْ يَظْهَرُوا ...» چنین برمی‌آید که از قرائنی چون تحرکات خصمانه و نقض عهدهای متعدد، این یقین حاصل شده است که اگر مشرکان بر مؤمنان چیره شوند از هیچ تجاوزی فروگذار نکرده

---

۱. خطیبی، ***شناخت مؤلفه‌های اتحاد ملی و رابطه آن با امنیت پایدار مردمی***، ص ۸۷.

۲. ابراهیمی و همکاران، ***بررسی تطبیقی رویکرد امنیتی اسلام با رویکرد امنیتی رئالیسم و لیبرالیسم***، ص ۶.

۳. توبه / ۸.

۴. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۹، ص ۲۱۰.

۵. سید قطب، ***فی ظلال القرآن***، ج ۳، ص ۱۵۸۶.

و نه خویشاوندی و نه پیمان‌هایی که بسته‌اند را محترم نمی‌دانند. پس لزومی ندارد که مؤمنان به صورت یک‌جانبه به معاهدات خود پایبند باشند و زین پس تمام معاهدات فی‌مابین ایشان و مشرکان مُلغی است. نقض عهد از جانب خصم صورت گرفته و تهدیدی برای امنیت است اما فسخ عهد، یک تدبیر صیانتی، پدافندی و امنیت‌ساز از جانب حکومت است.

دوم اینکه میثاق‌های تکوینی نزد خدای متعال، محترم است؛ چراکه مشرکان را به دلیل عدم مراعات آنها عتاب نموده است. بنابراین اگر حفظ این پیوندها مغایر با احکام الهی نباشد و نیز، طرف مقابل هم این پیوندها را نقض نکند «فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ »،[1] باید آنها را محترم شمرد؛ به عبارت دیگر، این پیوندها مادامی که از حدود الهی تجاوز نکرده و مورد التزام طرفین باشند، ماهیتی امنیت‌آفرین دارند. اما این نکته مغایر با لزوم تامین امنیت همگانی نیست بلکه تنها از باب اولویت، اهمیت تامین امنیت در چهارچوب پیوندهای تکوینی را اثبات می‌کند، مانند: اولویت ذوی القربی در پرداخت صدقات.

جدول ۵. نمونه متغیرهای ارتباطی

متغیر	فراوانی	نمونه
مرزبندی و تجنّب	۹	وَمَا هُم مِّنكُم ... . (۵۶)
فسخ عهد	۴	بَرَاءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشرِكِينَ. (۱)
پیوندهای تکوینی	۴	لا يَرقُبُونَ فِي مُؤمِنٍ إِلاًّ ... . (۱۰)
التزام به عهد	۳	فَمَا ٱستَقَمُواْ لَكُم فَٱستَقِيمُواْ لَهُم ... . (۷)

سه. متغیرهای دفاعی ـ صیانتی

برخی از مؤلفه‌های دفاعی ـ صیانتی که در سوره توبه و به منظور ارتقاء امنیت حکومت اسلامی ذکر شده، ۶۰٪ از راهبردهای خاص را تشکیل می‌دهد و به قرار ذیل است:

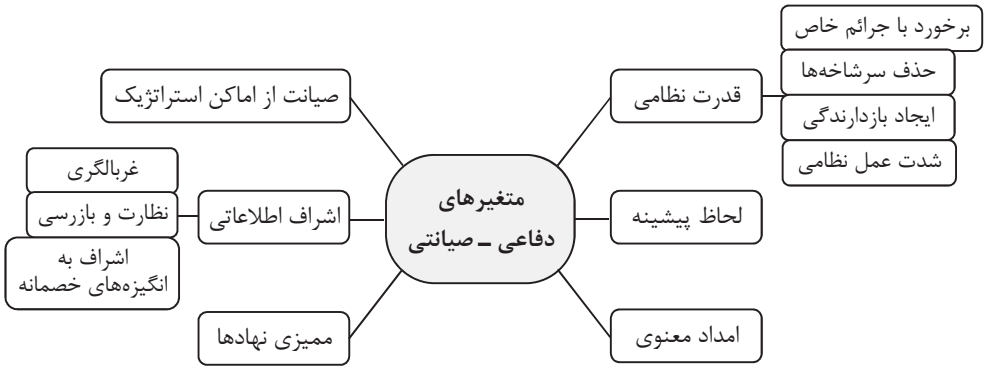

نمودار ۸. مدل ذهنی متغیرهای دفاعی ـ صیانتی

۱. توبه / ۷.

امداد معنوی

آیه: «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا ...»[۱] بـر نقـش قدرت‌افزایی امداد الهی تصریح کرده و بیان می‌دارد که حتی متغیرهای امنیت‌آفرینی همچون: عِدّه و عُدّه نظامی که به لحاظ عقل بشری و فنون نظامی، پیش‌بینی کننده فتح یـا شکسـت هسـتند، در تلاقـی بـا ایمان راسخ و امداد الهی، بی‌اثر شده‌اند.[۲] بر این اساس، امنیت حقیقی تنهـا در یـد قـدرت الهـی اسـت و بهره‌مندی از آن جز با التزام علمی و عملی به دستورات دین الهی میسر نیست.

قدرت نظامی

از مهم‌ترین عوامل امنیت‌آفرین در هر حکومتی که به صورت مستقیم در ایجاد امنیت نقش دارد، تـوان و اقتدار نظامی آن است. عِدّه و عُدّه نظامی کشورها، مهم‌ترین شاخصه قدرت آنهاست. حکومت اسلامی نیز از این قاعده مستثنا نیست و برای تحقق آرمان‌های الهی خویش، ناگزیر به سیستم نظامی مقتدر محتـاج است. قرآن کریم در مواضع مختلف به این مهم اشاره داشته است. از جملـه در آیـه: «وَ أَعِـدُّوا لَهُـمْ مَـا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ ...»[۳] بر لزوم اقتدار هرچه بیشتر دستگاه نظامی و استخدام همـه قـوا در نبـرد بـا تهدیـد تأکید می‌کند.

در سوره توبه نیز، این اصل مهم مغفول نمانده و در آیه: «فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ»[۴] به مقابله هرچه قوی‌تر با مشرکان، پس از اتمام مهلت چهارماهه دستور می‌دهد. این عبارات، گستره توان نظامی مطلوب را نشان می‌دهد و چنین برمی‌آید که توان نظامی حکومت باید به گونه‌ای باشد که عامل تهدید، هیچ مأمنی نداشته باشد، حتی بیرون از مرزهای حکومت. بستن راه‌ها، محاصره کردن، اسیر ساختن و کشتن چهار اقدامی است که نه به‌طور تخییری بلکه با توجه به امکان‌سنجی و برآورد تاثیر هرکدام، باید إعمال شوند؛[۵] زیرا آنچه موضوعیت دارد اصلاح و دفع تهدید است نه قتل. چه بسا گاهی این اصلاح تنها با اسارت یا حصر محقق شود و نیازی به قتل نباشد. به همین دلیل بلافاصله پس از این دستور، موضوع توبه مطرح می‌شود (فإن تابوا ...).

آیه: «وَإِنْ نَكَثُوا ... فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ»[۶] نیز، به لزوم مقاتله و مقابله با

---

۱. توبه / ۲۶ ـ ۲۵.
۲. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۵، ص ۲۷.
۳. انفال / ۶۰.
۴. توبه / ۵.
۵. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۹، ص ۱۵۲.
۶. توبه / ۱۲.

امامان کفر، در صورت ارتکاب نقض عهد و اقدامات خصمانه دستور می‌دهد. این یک دستور راهبردی جهت دفع دائمی تهدید است؛ چراکه اگر توان و نیروی دفاعی، تنها صَرف مقابله با عناصر خرد و پائین‌دست شود هنوز اقدام پایداری برای دفع تهدید صورت نگرفته است. بر این اساس تمرکز راهبردهای دفاعی باید در وهله اول، ستیز با سرشاخه‌ها، دانه‌درشت‌ها، تئوریسین‌ها و اتاق فکر دشمن باشد؛ نیز با توجه به عبارت: «لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ»، این اقدامات و شدت عمل با هدف ایجاد بازدارندگی صورت می‌گیرد.

واژه «غلظت» نیز دو مرتبه در آیات این سوره آمده است که در آیه: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ ...»[1] خطاب به پیامبر و در آیه: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً ...»[2] خطاب به همه مؤمنان است. این شدت عمل و سخت‌گیری درباره کفار، نبرد نظامی مقتدر با آنان است (به قرینه سیاق سوره و «قاتلوا» در آیه دوم) اما درباره منافقان که نبرد نظامی و کشتار آنها مشروع نیست، نبرد عقیدتی و پیشگیرانه است. از مصادیق شدت عمل با منافقان، مرزبندی صریح و إعمال محرومیت‌های اجتماعی شدید با هدف ایجاد بازدارندگی و دفع تهدید احتمالی است. عبارت: «وَ لْيَجِدُوا» نیز، اشاره به بُعد عملی اقتدار است؛ یعنی این شدت عمل باید به گونه‌ای باشد که کاملا آن را بیابند و لمس کنند؛ چراکه صرفاً با لفاظی سیاسی، شدت عملی صورت نگرفته است. آنچه مورد مطالبه آیه است نه تنها وجود غلظت، بلکه نمایاندن آن به دشمن است. برگزاری رزمایش‌های نظامی، یکی از بهترین اقدامات برای نمایش اقتدار نظامی و توان دفاعی به دشمن است. به همین جهت، «پیامبر اسلامﷺ هنگام آمدن مسلمانان به مکه برای مراسم حج دستور داد به هنگام طواف با سرعت راه بروند بلکه بدوند و شدت و سرعت و ورزیدگی خود را به دشمنانی که ناظر آنها بودند نشان دهند. در واقعه فتح مکه نیز پیامبرﷺ شب هنگام دستور داد مسلمانان همگی در بیابان آتش بیفروزند تا مردم مکه به عظمت ارتش اسلام آشنا شوند و اتفاقاً این کار در روحیه آنها اثر گذاشت. همچنین دستور داد که ابوسفیان، بزرگ مکه را در گوشه‌ای نگه‌دارند و ارتش نیرومند اسلام در مقابل او رژه روند».[3]

هرچند این آیات در نبرد نظامی با عوامل تهدید امنیت ظهور دارد اما با توجه به قاعده تفسیری «**العبره بعموم اللفظ لا بخصوص المورد**» منحصر به آن نیست؛ بلکه با وجود انواع مختلف تهدید امنیت از جمله تهدید امنیت اقتصادی، فرهنگی، اعتقادی، غذایی، روانی، ملی و... لزوم نبرد همه‌جانبه در همه عرصه‌های تهدید، قابل استنباط است. چه آنکه، گاهی قتال با گروهی، به‌معنای کشتن عقائد و بنیان‌های

---

۱. توبه / ۷۳.

۲. توبه / ۱۲۳.

۳. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۸، ص ۱۹۸.

عقیدتی اوست. اطلاق عبارت «حَيثُ وَجَدتُّمُوهُم» نیز، امروزه همه عرصه‌ها از جمله عرصه سایبر، کانال‌های ماهواره‌ای، مطبوعات و رسانه را شامل است. بدین جهت، حضور فعال در این عرصه‌ها و اتخاذ تدابیر آفندی و پدافندی از مهم‌ترین مظاهر قدرت دفاعی در برابر عوامل تهدید امنیت است. بنابراین شایسته است حکومت اسلامی جهت تبیین و تبلیغ هرچه بیشتر دستاوردهای نظامی، دفاعی و حتی دیگر دستاوردهای علمی، اقتصادی، ورزشی و ... که امروزه به نوعی در چهارچوب مؤلفه‌های قدرت جهانی تعریف می‌شوند، تدابیری اتخاذ نماید.

اشراف اطلاعاتی

وجود سازمان اطلاعات و بازرسی و سیستم کشف و شناسایی سوابق افراد و به‌طور کلی، اقتدار قوای تشخیصی حکومت، از مهمترین مؤلفه‌های قدرت است و نقش آن در نبرد ملت‌ها، کمتر از قوای سخت‌افزاری نیست. حکومت اسلامی نیز جهت غربالگری نیروی انسانی و کشف حقیقی یا تاکتیکی بودن درخواست‌ها و اقدامات افراد، نیازمند چنین سیستمی است خصوصا در مواجهه و استخدام افراد بد سابقه؛ زیرا بدیهی است در مواردی که توبه، اصلاح و التزام عملی افراد دارای سوءپیشینه، برای حکومت محرز گردد، محذور مرتفع می‌گردد.

به عقیده علامه طباطبایی، پیامبر اکرمﷺ بر اساس شواهد فراوان بر احوال منافقان آگاه بود و اذن دادن ایشان به منافقان برای معافیت از جنگ تبوک، بیشترین مصلحت را داشت. اما آنچه موجب بیان عتاب‌گونه در آیه: «عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ»[1] شده است، نه به‌معنای ترک أولی توسط پیامبر، بلکه تعبیری کنایی برای بیان اهمیت تشخیص، مستندسازی و افشای سوء سریره منافقان است.[2] آیات بعدی[3] نیز، با بیان خرابکاری‌های احتمالی منافقان در سپاه اسلام، بر حسن تدبیر پیامبر در این مورد صحّه می‌گذارد.

بر این اساس، آنچه در این آیه موضوعیت دارد، احراز انگیزه و خلوص افراد است که باید به عنوان شاخص مهم احراز صلاحیت آنان برای استخدام و تصدی مناصب، مورد توجه قرار گیرد. ازاین‌رو، حکومت باید به دنبال بهره‌گیری و ایجاد فرصت‌هایی برای احراز صلاحیت افراد متقاضی مشاغل و مناصب باشد که این مهم، جز با طراحی سازوکار اطلاعاتی و حفاظتی، میسر نیست. این غربال‌گری تنها به مرحله استخدام محدود نیست و به طریق اولویت، پس از استخدام و تصدی نیز، می‌بایست رصد و

---

۱. توبه / ۴۳.
۲. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۹، ص ۲۸۵.
۳. توبه / ۴۷.

پایش اطلاعاتی باهدف احراز دوام صلاحیت افراد و شناسایی عناصر فاسد، صورت گیرد. ایجاد سازمان بازرسی در تشکیلات حکومتی، از الزامات این اقدام است.

جدول ۶. نمونه متغیرهای دفاعی ـ صیانتی

متغیر	فراوانی	نمونه
امداد الهی	۱۵	وَيَنصُركُم عَلَيهِم ... . (۱۴)
قدرت نظامی	۱۰	فَقَٰتِلُوٓاْ أَئِمَّةَ ٱلكُفرِ ... . (۱۲)
صیانت از اماکن استراتژیک	۶	فَلا يَقرَبُواْ ٱلمَسجِدَ ٱلحَرَامَ ... . (۲۸)
اشراف اطلاعاتی	۵	لِمَ أَذِنتَ لَهُم حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُواْ ... . (۴۳)
ممیّزی نهادها	۲	لا تَقُم فِيهِ أَبَدا لَّمَسجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقوَىٰ مِن أَوَّلِ يَومٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ ... . (۱۰۸)
لحاظ پیشینه	۱	فَقُل لَّن تَخرُجُواْ مَعِيَ أَبَدا ... إِنَّكُم رَضِيتُم بِٱلقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّة ... . (۸۳)

۲. متغیرهای راهبردی کلی

در این طبقه از یافته‌ها، ۱۴ عنوان از اقدامات راهبردی کلی که در ایفای امنیت موثرند و در طبقات پیشین قابل دسته‌بندی نیستند، استخراج شده است که از این میان، سیاست «پاداش و تقدیر» با فراوانی ۱۸ مورد، بیشترین بسامد را دارد.

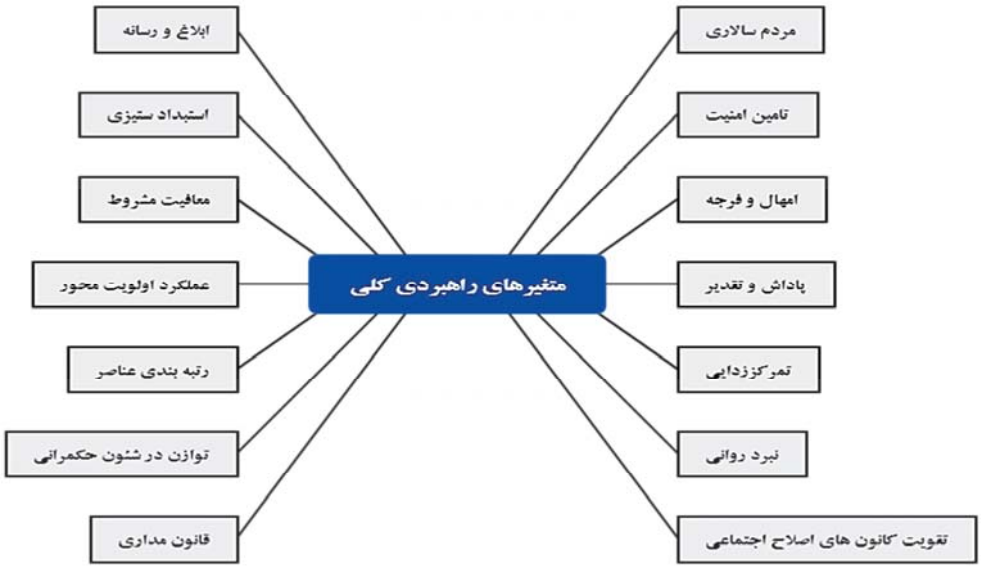

نمودار ۹. مدل ذهنی متغیرهای راهبردی

تعاقب دستورات امنیتی با بیان پاداش‌های دنیوی یا اخروی با هدف برانگیزانندگی افراد به تمکین از

الزامات بوده است، چنانچه هدف از طرح کیفر پس از نواهی نیز، بازدارندگی است. این تفاضل بسامد نشان می‌دهد که در سیستم راهبردی حکومت اسلامی باید به جهت کاستن از جنبه قهری محض و همچنین ایجاد متغیرهای انگیزاننده در سیستم حکمرانی، سیاست پاداش و تقدیر گنجانده شود و علاوه بر وجود پاداش‌های مشخص برای عملکردهای مشخص، نوعی توازن هم در کمیّت الزامات و پاداش‌ها لحاظ شود. چنانچه فراوانی ممتاز بیان این سیاست در گزاره‌های مورد تحلیل (۳۸٪) نوعی توازن در بیان الزامات و پاداش‌ها، مراعات شده و بدین سبب از جنبه قهری سوره کاسته است. فراوانی بالای پاداش «رحمت» (۹ مورد) نیز، در این راستا قابل توجیه است. طرح پاداش‌های فراعصری و اخروی نیز، موجب می‌شود که همه افراد در طول تاریخ خود را در معرض آن پاداش‌ها بدانند. چه آنکه اگر نوع پاداش‌های مطرح، مخصوص به عصر نزول بود، این دستورات هم عصری و محدود تلقی می‌شد.

اعلان و ابلاغ عمومی احکام و قوانین در جامعه، تا حد زیادی پیش‌بینی کننده موفقیت یا شکست در اجرای آن قوانین است. برآیند تعمق در آیات قرآن کریم و به خصوص آیات سوره مبارکه توبه، لزوم به‌کارگیری تمام قوا و بسیج امکانات جهت اعلان هرچه عمومی‌تر قوانین است. قرآن کریم وظیفه خطیر پیامبر اسلام را تنها ابلاغ احکام الهی دانسته «إِنْ عَلَيْكَ إِلاَّ الْبَلاغُ»[۱] و با عبارات عامّی نظیر: «لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ»[۲] و «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ»[۳] به لزوم ابلاغ هرچه گسترده‌تر احکام الهی تأکید می‌کند. قهراً این امکان، به فراخور حال، متغیر است. در عصر نزول، قدرت رسانه‌ای با اعلان در محافل و مجامع عمومی و کانون‌های توجه جهانی نظیر ایام حج ـ بزرگ‌ترین گردهمایی آن عصر ـ تعریف می‌شد. اعلان برائت از مشرکان و تشریع قوانین جدید برای مسجدالحرام، از جمله قوانینی بود که می‌طلبید تا به صورتی ابلاغ شود که همه افراد را در کم‌ترین زمان ممکن مطلع سازد. «حج اکبر» یعنی دهم ذی‌الحجه سال نهم هجری که بزرگترین اجتماع مؤمنان و مشرکان در آن روز صورت گرفت،[۴] مناسب‌ترین موعد این اعلان بود: «وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ».[۵] علاوه بر این، خود واژه «أذان» که به‌معنای اعلان عمومی است و نیز عمومیت واژه «الناس» در این آیه، گستره شمول این اعلان را می‌نمایاند. بر این اساس، حکومت اسلامی باید با تدابیری سازوکار اعلان عمومی قوانین را فراهم آورد؛ چراکه از این طریق زمینه برای پذیرش و تمکین هرچه بیشتر از آن قوانین توسط افراد و نیز فرصت اقناع نخبگانی و

---

۱. شوری / ۴۸.
۲. نحل / ۴۴.
۳. انبیاء / ۱۰۷.
۴. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۹، ص ۱۴۹.
۵. توبه / ۳.

افکار عمومی برای حکومت فراهم است. قدرت رسانه‌ای در عصر حاضر با حضور پررنگ در انواع رسانه‌های جمعی مرزی و برون‌مرزی، انواع شبکه‌های مجازی، رسانه‌های حقیقی نظیر سخنرانی، همایش‌ها و نیز استخدام مبلغان میدانی جهت تنویر افکار عمومی به زبان‌های زنده دنیا، بازتعریف می‌شود.

جدول ۷. نمونه متغیرهای راهبردی

متغیر	فراوانی	نمونه
پاداش و تقدیر	۱۸	لا يَستَوُۥنَ عِندَ ٱللَّهِ ... . (۱۹)
ابلاغ و رسانه	۵	حَتَّىٰ يَسمَعَ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ... . (۶)
تامین امنیت	۴	وَإِن أَحَد مِّنَ ٱلۡمُشرِكِينَ ٱستَجَارَكَ فَأَجِرهُ ... . (۶)
امهال و فرجه	۴	فَسِيحُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ أَربَعَةَ أَشهُر ... . (۲)
عملکرد اولویت محور	۳	وَمَا كَانَ ٱلۡمُؤمِنُونَ لِيَنفِرُواْ كَافَّة ... . (۱۲۲)
قانون‌مداری	۱	إِنَّ عِدَّةَ ٱلشُّهُورِ عِندَ ٱللَّهِ ٱثنَا عَشَرَ شَهرا فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ ... . (۳۶)
توازن در شئون حکمرانی	۱	فَلَا تَظلِمُواْ فِيهِنَّ أَنفُسَكُم ... . (۳۶)
استبدادستیزی	۱	قُل أُذُنُ خَيرٍ لَّكُم... وَيُؤمِنُ لِلمُؤمِنِينَ وَرَحمَة لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ ... . (۶۱)
معافیت مشروط	۱	لَّيسَ عَلَي ٱلضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَي... حَرَجٌ إِذَا نَصَحُواْ ... . (۹۱)
رتبه‌بندی عناصر	۱	وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلۡأَوَّلُونَ مِنَ ٱلۡمُهَٰجِرِينَ وَٱلۡأَنصَارِ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم ... . (۱۰۰)
تقویت کانون‌های اصلاح	۱	فِيهِ رِجَال يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُواْ ... . (۱۰۸)
نبرد روانی با دشمن	۱	وَلَا يَطَئُونَ مَوطِئا يَغِيظُ ٱلكُفَّارَ ... . (۱۲۰)
تمرکززدایی	۱	فَلَولَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرقَة مِّنهُم طَائِفَة لِّيَتَفَقَّهُواْ فِي ٱلدِّينِ ... . (۱۲۲)
مردم‌سالاری	۱	وَصَلِّ عَلَيهِم... (۱۰۳)

نتیجه

تقارن زمانی نزول سوره توبه با اوج حکومت نبوی و نیز، رسالت بنیادین حکومت‌ها در تأمین امنیت، انگاره غرض امنیتی این سوره را قوت می‌بخشد. دلایل مختلفی برای اثبات این انگاره وجود دارد که فراوانی ۱۰۰ درصدی گزاره‌های امنیتی در جهت‌گیری‌های سه‌گانه، این مدعا را تأیید می‌کند. همچنین، پرداخت همه‌جانبه سوره توبه به همه أبعاد بینشی و کنشی (تئوری و راهبرد)، ملت و دولت، راهبردهای خاص و عام، نشان از نگاه جامع آن به مسئله امنیت دارد که انگاره غرض امنیتی آن را اثبات می‌کند.

فراوانی ۴۹ درصدی بیان متغیرهای امنیت‌ساز در این سوره، ضمن اثبات ساختار حکومت برای نهضت اصلاح نبوی، لزوم اهتمام حکومت اسلامی به تامین امنیت را نشان می‌دهد.

فراوانی ۶۶ درصدی متغیرهای در سطح دولت، با مهمترین مبانی امنیتی نظیر محوریت دولت‌ها در

تأمین امنیت همسو است. همچنین این فراوانی تأیید دیگری است بر غرض امنیتی ـ سیاسی سوره توبه و مطابقت آن با فضای امنیتی خاص حکومت نبوی.

پرداختن به وظایف افراد جامعه در تامین امنیت، از دیگر ظرائف سوره توبه است؛ چراکه بحث از لوازم امنیت بدون اشاره به نقش کنش‌ها و بینش‌های آحاد اجتماع، ناقص است. از آنجا که هرگونه کنش‌وری مطلوب سیاسی ـ امنیتی در جامعه، مبتنی بر پذیرش ایدئولوژی نظام است، طرح الزامات بینشی در این راستا بر جامعیت منظومه امنیتی این سوره افزوده است. فراوانی ۵۵ درصدی متغیرهای بینشی نیز بر اهمیت این عنصر دلالت دارد.

متغیرهای دفاعی ـ صیانتی با فراوانی ۶۰ درصد، بیشترین بسامد را در میان متغیرهای راهبردی خاص به خود اختصاص داده است. این نکته علاوه بر تبیین چالش عمده حکومت نبوی در این بُعد (به‌خصوص با وجود طیف مخربی مثل منافقان)، لزوم اهتمام هرچه بیشتر به این حوزه و نقش ویژه آن در ارتقاء امنیت را می‌نمایاند.

بیان ممتاز راهبرد «پاداش و تقدیر» در میان متغیرهای راهبردی کلی با فراوانی ۱۸ مورد، از جنبه قهری سوره کاسته و بر لزوم ایجاد موازنه میان جنبه قهری و رحمانی حکمرانی و نیز، تحکیم بنیان‌های داخلی حکومت دلالت دارد.

فراوانی ممتاز متغیرهای راهبردی و بینشی بر پرداخت ویژه سوره به هر دو عرصه تئوری و راهبرد در حوزه حکمرانی دلالت دارد.

با توجه به وجه امتیاز سوره توبه در بیان الزامات همه‌جانبه تامین امنیت، کاربست تامّ این متغیرها در خط‌مشی حکمرانی، جهت ایفای هرچه بهتر امنیت، بایسته و از شاخصه‌های حکمرانی اسلامی است.

برای تحقق این مهم، لازم است گزینش افراد جهت ورود به بدنه حکومت از صدر تا ذیل و اعطای مناصب حکومتی، اعتقاد و التزام عملی به سیاست‌های منبعث از این متغیرها، معیار قرار گیرد.

منابع و مآخذ

الف) کتاب‌ها

قرآن کریم.

ـ اتکینسون و هیلگارد، ***زمینه روان‌شناسی***، تهران، کتاب ارجمند، ۱۳۹۲ ش.

ـ باردن، لورنس، ***تحلیل محتوا***، ترجمه ملیحه آشتیانی، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۵ ش.

ـ جامعی، مهدی، ***شبکه‌های اجتماعی و اقدامات بینش‌ساز***، تبریز، عاصم، ۱۳۹۸ ش.

- خسروی، مرتضی، ***امنیت در قرآن: رویکردی تفسیری تبیینی***، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۹۶ ش.
- سید قطب، ***فی ظلال القرآن***، بیروت، دار الشروق، چ ۱۷، ۱٤۱۲ ق.
- طباطبایی، سید محمدحسین، ***المیزان فی تفسیر القرآن***، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چ ٥، ۱٤۱۷ ق.
- طبرسی، فضل بن حسن، ***مجمع البیان لعلوم القرآن***، تهران، ناصر خسرو، چ ۳، ۱۳۷۲ ش.
- عزیزان، مهدی، ***امنیت در قرآن و سنت***، قم، زمزم هدایت، ۱۳۹٤ ش.
- غفاریان، وفا و غلامرضا کیانی، ***استراتژی اثربخش***، تهران، فرا، ۱۳۸۱ ش.
- کلینی، محمد بن یعقوب، ***الکافی***، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳٦۲ ش.
- لک‌زایی، نجف، ***امنیت متعالیه***، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۸ ش.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، ***تفسیر نمونه***، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷٤ ش.
- هاشمیان‌فرد، زاهد، ***امنیت در اسلام***، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۹۱ ش.
- E. Azar, Edward & Moon, Chung-in, ***National Security in the Third World***, Edward Elgar Publishing, 1988.
- Hefner, Robert w, ***The New Cambridge History of Islam***, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

ب) مقاله‌ها

- ابراهیمی، شهروز؛ علی‌اصغر ستوده و احسان شیخون، «بررسی تطبیقی رویکرد امنیتی اسلام با رویکرد امنیتی رئالیسم و لیبرالیسم»، ***جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام***، ش ٤، ص ۲۸ ـ ۱، ۱۳۹۱ ش.
- اخوان کاظمی، بهرام، «امنیت و ابعاد آن در قرآن کریم»، ***نشریه مطالعات اسلامی***، ش ۷٥، ص ۳۸ ـ ۱۱، ۱۳۸٦ ش.
- الفتی، سمن و النا بابایی، «بررسی مدل رشد درونزا در اقتصاد ایران»، ***پژوهشنامه اقتصادی***، دانشگاه علامه طباطبایی، ش ٥، ص ۱۸٤ ـ ۱٦۹، ۱۳۸۱ ش.
- خطیبی، اعظم، «شناخت مؤلفه‌های اتحاد ملی و رابطه آن با امنیت پایدار مردمی»، ***مطالعات راهبردی بسیج***، ش ٤۱، ص ۱۱٤ ـ ۸۱، ۱۳۸۷ ش.
- شریفی، محسن، «فقر؛ تهدید امنیت بین المللی در قرن ۲۱»، ***راهبرد***، ش ۳۹، ص ۲٤۸ ـ ۲۲۳، ۱۳۸٥ ش.
- شفیعی‌نیا، محمدشفیع و اردشیر رئیسی دهکردی، «نقش دین در امنیت داخلی»، ***امنیت ملی***، ش ۱۰، ص ٦۰ ـ ٤۳، ۱۳۹۲ ش.

- فیضی، عمار و همکاران، «شناسایی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی با رویکرد دلفی فازی»، ***مطالعات انقلاب اسلامی***، ش ۵۸، ص ۲۰۰ ـ ۱۷۵، ۱۳۹۸ ش.
- کاویانی، محمدهادی، «امنیت ملی در قرآن کریم»، ***مدیریت سرمایه اجتماعی***، ش ۳، ص ۳۹٤ ـ ۳۷۵، ۱۳۹۸ ش.
- لطفیان، سعیده، «پیامدهای امنیتی فساد اقتصادی ـ سیاسی در کشورهای در حال توسعه»، ***مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی***، دانشگاه تهران، ش ۷۱، ص ۲۱۹ ـ ۱۸۷، ۱۳۸۵ ش.
- نیکزاد، عباس، «دین و امنیت»، ***رواق اندیشه***، ش ۱۵، ص ۲۸ ـ ۹، ۱۳۸۱ ش.